

לקחת בחשבון !

על "הפואמה הביתית" ועל שירת אהרון שבתאי בכלל

הפואטיקה החדשנית של שבתאי לחידוש הפואטי שקדם לו, כלומר זה שב'שירים שונים' של נתן זך. אמנם אצל שבתאי חך גם יחד כולטות השפעות של השירה האנגלוסאכסית המודרנית. אך נקודת-המוצא והשקפות-העולם שלהם שונות לחלוטין אלו מאלו.

על אף הנטיה לראות בשירת זך את הסמכות הפואטית של עשרים השנים האחרונות, הרי שכבר בדור שבא אחריו עורערה בשלוש נקודות עקרוניות הפואטיקה שהתגלמה ב'שירים שונים'. שלוש הנקודות העקרוניות הללו הן: (1) אינטנסיביות ריגשית, (2) לשון חגיגית גבוהה וצבעונית, (3) כתיבה קונקרטיה וספציפית. על עירעור חלקי בתחום שלוש הנקודות הללו היו אחראים שלושה משוררים: יונה וולך, יאיר הורביץ ומאיר ויזלטיר.

יונה וולך, החל משיריה המוקדמים,

עשר שנים כמעט חלפו מאז ראתה אור 'הפואמה הביתית' מאת אהרון שבתאי. עשר שנים הינן תקופה ארוכה דייה על-מנת לבחון את השפעתה ואת השפעת הפואטיקה של שבתאי בכללה על הספרות שבתוכה היא פועלת. קובצי-שיריו החדשניים של שבתאי, החל מ'חדר המורים' (הוצאת 'עכשיר'), וביחוד 'חרא מוות' (הוצאת 'עכשיר') ו'הפואמה הביתית' (הוצאת 'סימן קריאה') מאמצע שנות-השבעים, לא גרמו לריגושים רבים מדי בביקורת ובקריית-הספר שלנו. עיניין זה תמוה ביותר (לפחות בעיני כותב שורות אלו). אתמקד בינתיים לצורך העיניין ב'הפואמה הביתית'. ספר זה, כפי שעוד אנסה להראות בהמשך, הוא גילומה של פואטיקה מעניינת ביותר, פואטיקה שהיא חידוש גמור בספרות העברית.

קשה להעביר קווים מקבילים בין

כתבה כמי שמתעלמת מהאיפוק הזכי, ושיריה היו מלאים באינטנסיביות ריגשית שהגיעה אף לטיפול בשיגעון כנושא שירי. מוטיב כזה לא היה אפשרי בשירת זך. גם לשונו של הורביץ מתחילת דרכו ויתרה על הצימצום המילולי הקפדני של זך ועל עברית תיקנית והלכה אל החגיגי ואל הגבוה והצבעוני. ויזלטיר הביא בשירתו מאפיין נוסף שנעדר משלב מוקדם אצל זך: הקונקרטי-ספציפי. הסלנג, הלשון הבוטה, הכתיבה על מקומות ספציפיים כגון רחובות בתל-אביב, כל אלה היו עם ויזלטיר כבר בתחילת דרכו.

ובאמת, למרות ששלושת המאפיינים הקודמים מצויים במידת-מה אצל זך עצמו, הם נתונים בצילם של שלושת העקרונות הדומיננטיים האמיתיים של כתיבתו, (כדומר 4) ההימנעות הריגשית, (5) אירוניה (6) הלשון המאופקת והדלה במתכוון, שנועדה להוריד את השירה העברית מהעץ האלתרמני שעליו טיפסה. שירת אלתרמן הרעיפה שפע על הקורא הן בתחום הלשון והן בתחום הפיגוראטיבי, ועל כן מובנת ההסתירות של זך, אך לא מובנת ההתייחסות הבלתי-פוסקת לפואטיקה של 'שירים שונים' תוך התעלמות מעירעור רציני שנעשה עליה כבר בשנות-השישים על-ידי וולך, הורביץ וויזלטיר.

אהרון שבתאי הוא בן דורם של וולך, הורביץ וויזלטיר: דור שהסתייג הן מהמודל ה'רוסרעברי' בשירה והן מהאופציה שהציע זך. שבתאי דחה את שירתו של זך דחייה החלטית הרבה יותר מחבריו. אי-שביעות הרצון שלו תחילתה בביאליק. במאמרו "שיחה על השירה", שהתפרסם ב'עכשיר', הוא אומר על כך: "נזיד העדשים היה, איפוא,

הדקאדנטיות הבורגנית המתלווה לספרות העברית מאז ביאליק, כי מבחינת התפאורה והאתוס שיר כ'מגילת האש' איננו אלא גילגול של לז'נרגרין ודימדומי האלים. היסוד לכול הוא הגעגועים, אלא שוראגנר היה גם כן, וגם נועז יותר מביאליק וממשיכו. הוא היה יותר מודע (ב'טריסטאן') לשליליות הנעוצה באופן המתגעגע. הוא הבין יותר שכשאתה מתפקד באורח נרקסיסטי (נזקק לאידיאליזציות, למושא עצמי) עליך להגן בכל מחיר על האימאז' ועל אותו פיצול (לטוב/רע, מלאך/זונה, חלום/מציאות, ניקיון/ליכלוך), חה אכן הנוף, הטופוגרפיה, של יצירה כ'טריסטאן', נוף של פיצולים. מבחינה זו הרבה לא נשתנה אצלנו מימי ביאליק. עדיין הספרות מחופרת באותו פיצול רומאנטי, באותו קו מאז'ינו, תמיד תלוי באוויר איזה אימאז' (אידיאליזציה), תמיד ניכרת עמדה מתפעלת, מתגעגע/מתאכזבת, סארקאסטית או תוקפנית ביחס לאותו אימאז', שהוא הפרספקטיבה הקבועה. תמיד אותה נדנדה, אותו קיפאון אינטלקטואלי הנעוץ בטיבען הטאוטולוגי של המישוואות הנרקסיסטיות שבהן אותו דבר עצמו משתקף במהופך". ('עכשיר' 46, "שיחה על השירה", 1982).

ברור לקורא כי אלה דברים קשים מאוד הנאמרים בעצם על ההיסטוריה של מאה שנים בספרות העברית. האם חוללו דברים אלה, שנכתבו, כאמור, ב-1982, סערה כלשהי? האם מבקרים משוררים או בכלל אנשים שהספרות העברית קרובה לליכם, קמו להגן על השירה העברית מפני מיתקפה זו? התשובה היא ברורה: לא. העדר-התגובה מביא אותי לבעייה נוספת בה נתקלת שירת אהרון שבתאי, בעייה שהיא

שהעבירו בפריזמה של שירתם. זלי גורביץ', למשל, לקח לעצמו את הצד התמאטי, הבית כזירת התרחשות שירית, הקונקרטי כחומר מרכזי במיבנה המציאות של השיר. אבי פלדשטיין בקטעים מפואימה בשם "אנטיגונה במישלב" משתמש במיתולוגיה היוונית באופן הקשור בכירור לשירת שבתאי. גם החירות והשרירותיות שיש ב"עבודי נתונים" של מאיה בז'רנו נעשו תוך לקיחה בחשבון של הפואטיקה של שבתאי. גם רוב הביקורות שנכתבו על שירתו של שבתאי נכתבו עלידי קבוצה

זו (מאיה בז'רנו, זלי גורביץ', אלון אלטרס, ויצוינו גם הרולד שימל וגבריאל מוקד).

קשה שלא להזכיר כאן גם את מאמרו של אורי ברנשטיין ('סימן קריאה' 7), משורר שבא מעולם שירי השונה לחלוטין מעולמו של שבתאי. ברנשטיין, שבהחלט ניתן למקם אותו ברצף ההיסטורי של הספרות העברית, מבין את חשיבותה של 'הפואמה הביתית', והוא, לדעתי, מודל של יחס נכון לפואטיקה שהיא זרה לך, אבל אתה יכול ללמוד ממנה, אתה יכול להתווכח איתה. כותב ברנשטיין: "לפנינו ניסיון מודע לדבוק במקומי, במידי, בנכון, גם אם המדויק והנכון הם אנטי-שיריים ביסודם". אחטא לאמת אם לא אומר שבהמשך המאמר מסייג ברנשטיין מכמה נקודות עיקריות בפואמה. אבל הוא חותם את מאמרו בשורות הבאות: "הצלחה זו של שבתאי, ההפקעה שהוא מפקיע חפצים מרשותם, הגילוי שהוא מגלה מחדש עולם על מרכיביו הפשוטים, הקפדנות הנזירית שלו, כל אלה מחיבים מי שכותב שירה בעברית לשוב ולבדוק את החומרים שבהם הוא

סימפטומאטית למצב הביקורת. שבתאי הציע נוסח שירה שונה מן המקובל, הוא ליווה זאת במאמר פרוגרממטי, ובכל-זאת לא נמצא מי שיתווכח עם הטענות שהועלו ושינסה להבין את הפואטיקה החדשה ששבתאי מציע, מתוך בדיקה אם יש בה ממש. האקדמיה לא התייחסה לשוני הגדול שיש בפואטיקה של שבתאי לעומת קודמותיה, הביקורת של עיתוני הספרות ומוספי הספרות (פרט ל'עכשיר') גם היא לא התמודדה עם האתגר שהטילה 'הפואמה הביתית'.

יוסף שרון, משורר צעיר, אשר ערך את 'סימן קריאה' 15, חוברת שבה הופיע מאמרו הפרוגרממטי, לא התייחס כלל לפואטיקה של שבתאי. מה שעמד במרכז מאמרו היה המצב אחרי 'שירים שונים'. האלטרנטיבה נמצאה. 'שירים שונים' היא אופציה שירית ממנה הולכים קדימה. למה לשבור את הראש על דבר אחר לגמרי? אפשר לטעון שהפואטיקה של שבתאי אין בה דבר, אבל קשה להתעלם מכך ששבתאי מציע עולם שירי שלם. הבית השירי אצלו שונה, ההעמדה הגראפית אחרת, המישור התמאטי גם הוא שונה מהמקובל עד כה בספרותנו, ובכל-זאת כל הפרטים הללו לא הביאו לכדי תגובה הולמת של המערכת הספרותית בארץ.

היכן בכל-זאת מצאו חידושיו של שבתאי קרקע נוחה? הדבר קרה אצל משוררים צעירים ב'עכשיר' בסוף שנות-השבעים ובתחילת שנות-השמונים (מאיה בז'רנו, זלי גורביץ', אבי פלדשטיין וכותב שורות אלו). משוררים אלה הבינו כי 'שירים שונים' אינם הקואורדינטה היחידה להתייחס אליה והם אימצו משירת שבתאי אלמנטים

סנטימנטאלית, אירונית או מתגעגעת. 'הפואמה הביתית' היא ספר העוסק בנושאים "גרעיניים". הבית, הקשר המשולש: אם, אב, ילד; מזון, רחצה, לידה. אין בנושאים אלה אפשרות להציב ראי ולאמר יפה או לא יפה. העיניין פה אחר. הנושאים הללו שתיארתם הם התרבות בעיני שבתאי. התפישה קרובה לתפישה דתית, הילכתית. עינייני לימוד-תורה ועינייני מידה דרים בכפיפה אחת. חומרים קונקרטיים מאכלסים את הפואמה בצפיפות. צפיפות זו של קונקרטי ויומיומי טומנת גם מכשלה, שאותה מצליח המשורר לעקוף. הקונקרטי הזה והיומיומי הזה המופיעים ב'הפואמה הביתית' הם טעונים בעצם טיבם. אני כותב "מיטה" בשיר והשיר נטען בקונטאציות רבות, ארוטיות למשל. אני מעמת סיטואציה של בית אינטימי מול חוץ פראי, מאיים, וזאת תוך תיאור של חפצי בית בעלי פוטנציאל אינטימי, מצעים, בגדים, וכו'. המשורר, אם כן, יכול לסמוך על הפוטנציה הזאת ולהעמיד את הקונקרטי ללא הקשר ולקוות שהוא יחזיק מעמד. שבתאי איננו פועל רק בדרך זו. ליחס שלו אל הבית והמשפחה יש מסורת, המסורת של הספרות והמיתוס היחני. אורסטס ואלקטרה, אח ואחות רוצחים את אימם קליטמנסטרה, אדיפוס רוצח אביו ושוכב עם אימו. אגממנון מקריב את בתו למען אינטרס הכלל. היחס המוסרי של היוונים למעשים אלה ממוקד קודם-כול בפגיעה במשפחה ורק ברמה שניה בפגיעה במיבנה השילטוני, ברצח מלך או מלכה.

אריסטו ב'פוליטיקה' כותב גם הוא על הבית כתחילתם של הדברים ותחילתם של החיים המדיניים (פרק ב' קטעים 3, 4). אהרון שבתאי כותב את

ערשה שימוש. מישהו עירבב כאן צבעים חדשים וערשה תמונות חדשות בצורה חדשה, שאם כי לא תמיד אתה נהנה ממנה, לעיתים אין היא מספקת, לעיתים היא מטרידה, הרי, מכל מקום, היא מחייבת אותך לשוב וללמוד את מעשיך שלך".

מה היא, אם כן, האלטרנטיבה שמציע שבתאי? אני מאמין ששירה היא אכן פיידאה (חינוך), אך פיידאה איננה מוראליסטיקה תועלתנית, קטנונית. פיידאה היא בסך-הכול ביטול המיקסס - הדמיסטיפיקציה הזאת המתרחשת כשאתה מעמיד כל דבר בפרספקטיבה יותר לימודית של ההבנה... וכסיום המאמר הזה נאמר: "השירה במובנה הראשוני היא פעילות דיסקורסיבית יותר, פחות חושנית, יותר מקיפה ויותר עיניינית" ("שיחה על השירה", 'עכשיר' 46).

'הפואמה הביתית' עומדת בכל הדרישות הללו. "אחת הפתיחות הבטוחות בשירה העברית" - כך הגדיר המשורר הרולד שימל את פתיחת הפואמה. אבל חרץ מביטחון בנכונות הפואטיקה, הרי יש בפתחה הזאת גם התחיבות שמעט משוררים מוכנים לקחת. "אני כותב/ שירה נטולת/ דו משמעות/ המושא שלי/ הוא/ נפש/ מכה שורשים. הנושא/ נאמנות/ הסיגנון/ מותאם למחשבה/ על קשרים קדושים/ על אהבה/ ועל אמנות/ על נאמנות/ על קביעות/ והמשכיות על עבודה/ (על עבודת/ בית ועל עבודה בחוץ) ועל ניקיון" ('הפואמה הביתית', קטעים 13).

שורות אלו, שנתפרסמו בשנת 1976, מכילות בעצם את תמצית התפישה שנוסחה במאמר בשנת 1982. קשה לדמיון כי סיטואציה שירית בספר שמתחיל בשורות הנ"ל תהיה

הקורא רואה לנגד עיניו דובר מתבונן, שמוסר בעצם דיווח על מראה העיניים בתוך הבית. הדיווח הזה מתפקד כנותן המיסגרת שבתוכה פועל שבתאי כאדם וכמשורר. הבית שעליו נסובה הפואמה לא מפסיק להיות בית קונקרטי עם מראות שכיחים, אין זו אידיאליזציה של בית.

שירת שבתאי על אף היותה קונקרטי, אינה ספציפית. קשה למקם את הבית השבתאי בזמן ובמקום. העיסוק ב"נושאים הגרעיניים", שתיארתי קודם לכן, מכתוב מיבנה לא-ספציפי משום שאמיתות של שירה זו אמורות להיות כלל-אנושיות. זו היא פואטיקה שהיא גם תפישת עולם. כדאי תמיד לזכור זאת כשבאים לקרוא את שבתאי. אין פה דיכטומיה של אסתטי ואתי. השירה שאהרון שבתאי מאמין בה איננה תגובה על מצבי-רגש קיצוניים, אלא דרך להתבונן בעולם ולהשליך עליו תגובה קבועה, מחושבת ומקשרת.

שירת שבתאי דורשת מהקורא מה שדורשת אמנות מודרנית מהמתבונן והמוסיקה המודרנית מהמאזין. אצל מי שמתבונן ביצירה של ראושנברג, למשל, צריכה העין לבצע קישורים שונים על פני התמונה. החומרים אינם מיקשה אחת. תמונת קנדי סמוכה לתמונת תוכי. עליך לחזור ולהתבונן, לבצע את הקישור ולבדוק אותו, לא רק להתפעל ולהזדהות. גם המאזין של שטוקהאוזן וקאגל אינו יכול לעכל את היצירה בפעם הראשונה. ישנה אינטגרציה בין החומרים. אבל היא דורשת קישורים אחרים. ניידות מחשבתית, הייתי קורא לזה. הפואטיקה של שבתאי מנסה לשנות את הרגלי-הקריאה של קהלי-היעד שלה. ה"בלתי מתקשר" חוזר רבות בספר ומעמדו הוא כשם שתיארתי (במחיקה

דבריו מתוך מודעות רבה מאוד לאריסטו ולדרמה היוונית (שבתאי עוסק כמה שנים בתרגומי דרמה יוונית, ותרגומיו גם הם נידבך במיבנה הפואטיקה שלו, וראה גם המבואות שלו ל"מדיאה" ו"אדיפוס").

אין היררכיה בין חומרי-יסוד בשירת שבתאי. התרבותי אינו שונה מהקונקרטי למינהו. למשל: "לחם בשר וירקות/ נחוצים לקיומנו/ לכן קונים אותם/ בכל האמצעים/ לעיתים מתוך סיכון/ הקיום עצמו./ קראתי שיר של/ אלקמן על גבינה/ גם אני אכתוב שיר/ על גבינה. מתוך הכרח/ אנחנו ניוונים/ ההכרח מצמיח/ את הפירות/ הכי מתוקים/ תאנה אהבה" ('הפואמה הביתית', קטעים 7-9). לחם ובשר ושירה מתוארים ועומדים באותה העמדה גראפית של היחידה השירית. **אלקמן** המשורר הספארטאני מוכנס פה כחומר שווה-ערך, לא כאילו תיזכורת תרבותית. גם השיר על הגבינה הוא שיר שנרשאו לא-בכדי נכנס לרצף השירי. דוגמה נוספת של הנמכת חומרים גבוהים, תרבותיים, הוא קטע 25: "לסנדל/ אייסכילוס קרא/ משרתה של כף הרגל". אייסכילוס מופיע פה בציטוט על-אודות עובדה טריביאלית, לא בהקשר התרבותי שלו, אלא כמי שאמר על הסנדל דבר-מה.

העין המתבוננת היא כלי-עבודה חשוב בשירת שבתאי. הפואמות שלו מלאות התבוננויות: "גם צנון מונה/ שם/ (בתוך ארגז קרטון/ לח קצת) ועל הרצפה/ נמלים ופירורי לחם/ על השולחן/ עירבוביית פירות./ לעומת זאת/ על הרצפה/ חולצה מלוכלכת".

ובצירור). "הפוטנציאל שבחולצה/ ולהתפשט כמו חמור", "נפש מתכתית וגם אריג משובץ", "מוות הוא העדר מעיל".

קשה לומר ששירה זו היא יבשה וחסרת מטאפוריקה במובן המקובל. מצויים אצל שבתאי דימויים שהם לדעתי מהיפים בשירה העברית. אביא כמה מהם בכדי להראות ששבתאי איננו מקפח את האסתטי. "ביציה מטוגנת/ יפהפיה/ כמו אי פראי" או "ברז קפוא/ בחושך/ כמו ראש טווס" (אלה קטעים מתוך 'פואמה ביתית'). או "השדה/ הוא סדין שקם כפניקס" (קטע 281, שם).

שורת הדימויים הנפלאה הזאת שומרת גם היא על העקרונות שפירט שבתאי בשיחה על השירה. מבחינה זאת ברור שיש לנו עיניין במשורר קנאי לתפישת עולמו. הכול נרתם לפואטיקה, אין אתנחתא אסתטית.

מאמר זה נכתב כדי לעורר עיניין בפואטיקה של שבתאי. אהרון שבתאי

יצר עולם שירי שלם שכדאי להתיחס אליו. זהו יוצר שיש לו הכנות לומר "אני קודקוד משולש שזוויות בסיסו הם לחם וספר", ועמוד אחד אחר-כך הוא אומר: "אני/ המכנה המשותף/ של לחם וחרא" (קטעים 55-56). אין זו אותה פרספקטיבה במהופך. אין זה נרקיסזם. בספר רואים את דיעותיו. לא צריך להרים אותו גבוה משום שהמשורר הולך בין חפצי הבית (חומרי השיר). הוא מדבר עליהם כמי שחי ביניהם. לא כתבתי במאמר את כל הדברים שאפשר היה לומר על שירה זו, לא דיברתי למשל די על הצד המוסרי ועל הצד הפסיכולוגי שיש בה. אבל אני בטוח כי יבואו אחרים וימלאו את שהחסרת.

הערה: אני רואה לעצמי חובה נעימה להודות להרולד שימל, שמאמרו "מענה לשון" (סימן קריאה' 7) האיר את עיני ועזר לי להבין דברים רבים בשירת אהרון שבתאי.